

Azak Kalesi'nin İşgali ve İstirdadı (1637-1642)

Occupation and Retrieval of Azov Fortress (1637-1642)

Ümran KARADENİZ* - Alpay BİZBİRLİK**

Öz

1475 yılında Osmanlı hakimiyetine giren Azak Kalesi, Osmanlı topraklarının kuzeydoğu sınırının en uç noktasını oluşturmuştur. Sınır bölgesinde bulunan kale ilk yıllarda ciddi saldırılara maruz kalmadığından daha çok ileri karakol noktası, askeri destek birimi ve ikmal üssü olarak kullanılmış; ilerleyen dönemlerde başlayan ciddi saldırılarla birlikte sınır kalesi olma vasfı ile ön plana çıkmaya başlamıştır. Azak, XVI. yüzyılda ve XVII. yüzyılın başlarında muhasaralara maruz kalmış ancak ilk kez 1637 yılında Don Kazakları tarafından yapılan ciddi muhasara neticesinde Osmanlı'nın elinden çıkmıştır. Don Kazaklarının Azak'ı işgal edip uzun süre ellerinde tutmaları, dönemin büyük gücü olan Osmanlı Devleti'ne karşı kazanılmış bir zafer olması bakımından Rus Tarihi'nde ayrı bir yere sahiptir ve Rusça literatürde bu konuda yapılmış çok sayıda çalışma mevcuttur. Osmanlı arşiv belgelerinde ise bu konu hakkında oldukça az belge bulunurken kronikler ve seyahatnameler arasında en ayrıntılı bilgiyi Evliyâ Çelebi vermektedir. Bunun yanında yapılan çalışma ve araştırmalarda bu dönem ihmal edilmiş, yalnız yakın zamanda Sinan Yüksel tarafından konuyu siyasi tarih açısından ele alan bir çalışma yapılmıştır. Bu bakımdan literatürdeki mevcut boşluk dolayısıyla konunun ayrıntılı olarak ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmüştür. Bu çalışmada, Don Kazaklarının Azak kuşatması ve zaptı ile kaleye hakim oldukları süre boyunca Osmanlı askerleri ile Don Kazakları arasında yaşanan mücadeleler askeri açıdan ayrıntılı olarak ele alınıp Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Azak'ta başarısız olmasının nedenleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azak, Don Kazakları, Karadeniz, Osmanlı, Rusya

Abstract

Azov Fortress, which came under the Ottoman rule in 1475, was the farthest point of the north-eastern border of the Ottoman lands. The fortress, which is located in the border area, was mostly used as an outpost, military support unit and supply base since it was not subjected to serious attacks in the first years. The Azov was subjected to sieges in the sixteenth and early seventeenth centuries. However, for the first time in 1637, as a result of the serious siege of the Don Cossacks, it was out of the Ottoman's control. It is has a special place in Russian history that the Don Cossacks occupied and held Azov for a long time because it was a victory against the Ottoman Empire which was the great power of its era. There are many studies on this subject in Russian literature. While there are very few documents in the Ottoman archive, Evliya Celebi gives the most detailed information among chronicles and travel books. In addition, this period was neglected in the studies and research, and only recently, a study was conducted by Sinan Yüksel in terms of political history. In this respect, it is thought to be useful to discuss the subject in detail due to the existing gap in the literature. In this study, the Don Cossacks' capture of Azov and the struggles between the Ottoman soldiers and the Don Cossacks during the Don Cossacks' domination, will be discussed in detail by means of military terms. Besides, the reasons why the Ottoman Empire failed in Azov during this period will be examined.

Keywords: Azov, Don Cossacks, Black Sea, Ottoman, Russia

Makale Geliş Tarihi: 09.09.2019. Makale Kabul Tarihi: 09.10.2020.

* Arş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-mail: umran.karadeniz@cbu.edu.tr, ORCID İD: 0000-0003-4968-9876.

** Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-mail: alpay.bizbirlik@cbu.edu.tr, ORCID İD: 0000-0002-7619-4257.

gazi

Akademik
Bakış

221

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

Giriş

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı hakimiyetine geçen Azak, Osmanlı'nın Aşağı don bölgesi ile Kuzey Kafkasya toprakları üzerindeki gücünü arttırmak üzere destek üssü vazifesi görmüştür. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren ise Azak Kalesi'nin temel işlevi, Don bölgesinde aktif hale gelen Don Kazaklarının deniz seferlerini engellemek olmuştur¹.

Moskova'dan bağımsız olmalarına karşı, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tahıl, silah, barut ve diğer önemli ihtiyaçlarını karşılamak üzere Rusya'ya yakınlaşıp, IV. İvan zamanında resmen çarın emrine giren Don Kazakları², XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azak ve çevresinde varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. İlk defa 1572 yılında Azak'a saldırı teşebbüsünde bulunan Don Kazakları³, 1580 yılında kale ve çevresine büyük zarar vermiş⁴; 1625 yazında Trabzon'u yağmaladıktan sonra geri dönüş yolunda takviye kuvvetlerle Azak'ı kuşatarak denize çıkış yolunu kapatan kulesini tam manasıyla tahrip etmişlerdir⁵. Rus hükümetinden maddi destek gören Don Kazaklarının Kırım Hanlığı ve Osmanlı toprakları üzerine yaptıkları saldırılar, Rusya'yı, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı karşısında zor durumda bırakmıştır. Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı, Don Kazaklarının hareketlerinden Moskova'yı sorumlu tutmuş ve Kazak akınları hususundaki şikayetler, Rus hükümetine yapılmıştır. Moskova ise her defasında, Kazakların kendi başlarına hareket ettiklerini ve kendilerini dinlemediklerini söyleyerek, sorumluluğun Don Kazaklarına ait olduğunu bildirmiştir⁶.

Rus sınır güvenliğinin sağlanması hususunda Moskova hükümetine destek olan Don Kazakları, Tatar akınlarının Azaklılar tarafından başlatıldığına ve Azak'ı ele geçirmeden Nogayları yenmenin mümkün olmadığına; Azak'ı aldıkları takdirde Nogayların kendilerine tabi olacaklarına, hatta Kırım'ın bile çarın emrinde olacağına inanıyordu. Fakat Azak üzerine düzenlenecek bir se-

- 1 XVI. Yüzyılın ortalarında başlayıp tüm Karadeniz sahillerini hedef alan Kazak akınları ve bu akınların XVII. yüzyılda İstanbul üzerindeki etkisi hakkında bkz. Halil İnalçık, "Karadeniz'de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede", *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.199-206.
- 2 Sinan Yüksel, "Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXX/49, 2011, s.207; A.P. Novoseltsev, "XV. Yüzyıl ile XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992, Ankara, 12-14 Aralık 1992*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.78.
- 3 BOA.MD.XXVII/23; Çebotarev, B. V.- L. M. Kazakova, "Azov-Gorod Krepkij", *Voprosi İstorii*, VIII, 1967, s.211.
- 4 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.160-161; BOA. MD.LVIII/203.
- 5 A. A. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devleti'nin Tatarlarla Mücadelesi*, (çev. Kemal Ortaylı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.138-139.
- 6 , Yüksel, *a.g.m.*, s.208-209; Novoselyskiy, *a.g.e.*, s.138-139, 141-142; A. Yu. Tihonov, "Azovskoye Sideniye", *Voprosi İstorii*, VIII, 1970, s.100.

Görüş

fer, Osmanlı ile Ruslar arasında muhakkak surette bir savaşın çıkmasına sebep olabilirdi. Ancak Osmanlı-Rus ilişkilerinin seyrini önemsemeyen Kazaklar, Temmuz 1634'te, deniz yolu ile Kerç şehrine kadar gelerek, civardaki Tatar köylerini yakıp yıkmışlar; Ağustos ayında ise Azak'ı kuşatmışlardır. Fakat kale, Küçük Nogay Tatarları tarafından kurtarılmıştır⁷.

Bölgede devam eden mücadelelerin son bulması ve barış ortamının sağlanması, Moskova hükümeti için olduğu kadar Osmanlı Devleti için de önem arz ediyordu. Moskova, Osmanlı Devleti ile bir savaşı göze alamazken bu dönemde İran ile büyük bir savaşın içine sürüklenen Osmanlı Devleti, diğer yandan Erdel'de Rakoçi tarafından başlatılan halk ayaklanması ile uğraşmaktaydı. Osmanlı Devleti için sorunlar bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde Kırım Hanı, Nogay Tatarlarını yanına alarak Bucak Tatarlarının lideri konumunda bulunan Kantemir Mirza⁸ üzerine saldırmış; neticede bu hareket büyüyerek Osmanlı yönetimine karşı bir isyan niteliği kazanmıştır⁹. Böylece Azak Kalesi hem Osmanlı ordularının hem de Kırım Hanlığı ordularının korumasından ve ayrıca Azak'ın çevresinde bulunan Nogayların desteğinden mahrum kalmıştır¹⁰. Bu bakımdan Osmanlı Devleti, Azak ve çevresini koruyabilmek için diplomatik yollara başvurmuş; Foma Kantakuzin'i 1637 yılında elçi olarak Moskova'ya göndermiştir. Kantakuzin'den Don Kazaklarının durumu hakkında bilgi edinmesi ve Rus hükümetini, Don Kazaklarının Azak'a saldırılarını engellemesi hususunda ikna etmesi istenmiştir. Ancak Don bölgesi üzerinden Moskova'ya gidecek olan Kantakuzin, Kazaklar tarafından ele geçirilmiş ve Moskova'ya gitmesine izin verilmemiştir. Bunun yanı sıra Kazakların Azak Kalesi'ni almak amacı ile daha önceden hazırlıklara başladıkları anlaşılmaktadır¹¹.

Don Kazaklarının Azak'ı Zaptı (1637)

Kazaklar, Ocak 1637'de toplanan askerî mecliste Azak üzerine sefer düzenlemeye karar vermiş; Don Kazak atamanları, düzenlenecek sefere katılmak üzere Kazakların toplanması için emirler göndermiştir. İstisnasız Kazak bölgelerindeki tüm sakinler bu sefere katılmak zorunda kalmıştır. Azak kuşatmasının kolay olmayacağını farkında olan Don Kazakları, kaleye çok sayıda askerle saldırıya karar vermiş; ilkbaharda Aşağı Don kasabalarından asker toplanmaya

7 Yüksel, *a.g.m.*, s.209; Novoselykiy, *a.g.e.*, s.255; Tihonov, *a.g.m.*, s.100.

8 Alper Başer, "Bucak Tatarları (1150-1700)", Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.90.

9 Kırım Hanı ile Kantemir Mirza arasındaki muhalefet ve Kırım Hanının düzenlediği sefer hakkında bkz. Na'imâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbâr-i Hâfikayn)*, Cilt:III, (Haz: Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.843-846; Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-I*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004, s.401-404; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar*, C.III/II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.13-14.

10 XVI. yüzyılda Azak Kalesi çevresi ve Aşağı Kuban bölgesine yerleşen Nogaylar, siyasi ve ekonomik olarak Azak için önem arzetmişlerdir. Kurat, *a.g.e.*, s.63.

11 Yüksel, *a.g.m.*, s.211; Tihonov, *a.g.m.*, s.101.

başlanmıştır. Don Kazakları, sefer için hazırlanan ordunun çekirdeğini teşkil etmekle birlikte sefere katılanların büyük bir kısmını, Rusya'dan gelen tüccarlar ve Zaporog Kazakları oluşturmuştur¹². Moskova tüccarları, mal, eşya ve silah dolu arabalar ile gelerek Azak Kalesi'ni kuşatanlara yardım etmişler; her çeşit ihtiyaçlarını temin etmişlerdir. Köylüler, küçük tüccarlar, esnaf, serbest meslek sahipleri, bütün varlıklarını Azak'ı kuşatanlara vermek ve bizzat kuşatmaya katılmak suretiyle yardım etmişlerdir¹³.

Rus arşiv belgeleri arasında yer alan 1637 Aralık resmi raporuna göre Kazaklar, 4.400 kişilik bir ordu ile Azak'ı kuşatmıştır¹⁴; ancak Evliyâ Çelebi, abartılı bir şekilde, Azak Kalesi'nin 100.000 Kazak tarafından kuşatıldığını ifade eder¹⁵. Ancak resmi raporda verilen sayının da yalnızca Don Kazak askeri birliğini ifade ettiği ve az önce bahsi geçen bizzat kuşatmaya katılan köylü, tüccar ve esnaf grupları ile Zaporog Kazaklarını kapsamadığı söylenebilir. Buna ilaveten Yücel Öztürk, Yevornitskiy'den naklen, Don istikametinde hareket eden Zaporog Kazaklarının, 3.000 kadar Don Kazağı ile birleşerek Azak'ı kuşattığını ve Azak'ı ele geçiren Kazakların büyük bir kısmının Zaporog Kazaklarından oluştuğunu ifade eder¹⁶. Bu bakımdan Azak'ın 1637 yılında, resmi raporda kaydedilen sayının en az iki katı bir birlik tarafından kuşatıldığını söylemek mümkündür.

Kuşatma için hazırlanan Don Kazakları, Tatar lakaplı ataman Mikhail İvanov liderliğinde Azak'a hareket etmiş¹⁷; dört alaya ayrılarak 21 Nisan 1637'de kaleyi kuşatmıştır. Öncelikle kale surlarına top atışlarını mümkün kılacak siperler kazıp toprak metrisler oluşturulmuştur. Uzun kuşatma günleri top atışları ile geçmiş ve Kazaklar bu yöntemle surları yıkmayı planlamıştır. Kuşatma altındaki Osmanlı güçleri de karşı saldırıda bulunmuştur¹⁸.

Kuşatma devam ederken Kazaklar tarafından önceden esir alınmış olan Osmanlı elçisi Kantakuzin'in, duruma müdahale edip olayların seyrini değiştirmeye çalıştığı; Kefe, Kerç, Temrük, Taman ve Kırım'dan Azak'a yardım gönderilmesi için bir plan hazırladığından bahsedilmektedir. Sözde plana göre Kantakuzin, Kazak askerlerinin sayısının az olduğunu bildiren bir rapor yazmış; maiyetindekilere bu raporların birer suretini gizlice Azak yakınındaki Osmanlı kalelerine teslim etmeleri talimatını vermiş ve neticede Azak için Kerç, Taman ve Temrük'ten 4.000 kişilik bir birlik gönderilmeye çalışılmıştır. Ancak durumu

12 Tihonov, *a.g.m.*, s.102.

13 Novoselskiy, *a.g.e.*, s.278.

14 O. Yu. Kuts, O. Yu., *Azovskoye Osadnoye Sideniye 1641 goda – Oborona Donskimi Kazakimi Kreposti Azov*, Rus Şövalyeleri Vakfı, Moskova 2016, s.10.

15 Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, (Haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), C.II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.136.

16 D. İ. Yevornitskiy, *İstoria Zaporozkih Kozakih*, II, Kiev, 1990, s.167'den naklen Öztürk, *a.g.e.*, s.405

17 Kuts, *a.g.e.*, s.8.

18 Tihonov, *a.g.m.*, s.102.

Görüş

öğrenen Don Kazakları, aceleyle harekete geçmiş ve yardım için gelen Osmanlı müfrezesini yenilgiye uğratmıştır¹⁹. Burada dikkat çeken en önemli husus, Kerç, Taman ve Temrük kalelerinin kısa sürede 4.000 kişilik bir birlik hazırlamalarıdır. Halbuki, söz konusu üç kalenin yerli askerlerinin mevcudunun, 1617-18 yılında 400'ü geçmediği görülmektedir²⁰. Bu bakımdan şayet Kantakuzin'in böyle bir rapor hazırladığı ve bu raporun Osmanlı alelerine ulaştığı kabul edilse dahi kısa sürede bu büyüklükte bir yardım birliğinin hazırlanması mümkün görünmemektedir.

Başlangıçta kuşatma, Kazaklar için çok başarılı geçmemiş; top atışlarıyla tahkimatlara zarar verilmişse de surlara, henüz kaleye girmelerini sağlayacak büyüklükte bir gedik açılmamıştır. Kaleden yapılan top atışları, Kazakları zorlamıştır²¹. Bunun üzerine Kazaklar, lağım kazmaya karar vermiş fakat ilk lağım başarısız olmuştur. Bu sırada Kazaklar için para, barut ve yiyecek sıkıntısı hasıl olmuş; fakat 22 Mayıs'ta Voronej'den 49 gemilik bir filo ile birlikte barut, 54 top güllesi, 84 arkebut ve 2.000 ruble gönderilmiştir. Bu malzemeler sayesinde kuşatmaya devam edebilen Kazaklar arasında, lağım işinde uzman olanlar tarafından yeni bir lağım kazılmaya başlanmış ve bu lağım, Moskova'dan gönderilen barutun ulaşması ile yaklaşık bir ay içinde tamamlanmıştır. Neticede, 18 Haziran sabahının erken saatlerinde lağımın patlatılması ile surlarda çapı, 20 metreden daha büyük bir gedik açılmıştır. Bu gedik sayesinde kaleye giren Don Kazaklarını geri püskürtmek için neredeyse tüm Osmanlı askerleri, gediğe yönelmiş; böylece diğer yerlerin savunması zayıflamıştır. Bu durumu fırsata çeviren Don Kazakları, surlara tırmanarak şehre girmiş ve kaleyi ele geçirmiştir²². Bu zafer sonrasında Don Kazakları Moskova'ya Azak'ı ele geçirdiklerini ve 2.000 Rus Ortodoks'u özgürlüklerine kavuşturduklarını haber vermiştir. Ele geçirilen ganimet ise, saldırı ve kuşatmaya katılan tüm Kazaklar arasında paylaştırılmıştır²³.

Kazaklar, kaleye yerleştikten hemen sonra tamir faaliyetlerine başlamış; kaleye girmelerini sağlayan surdaki gediği hızla kapatmıştır. Ayrıca Azak Kalesi'nin bozkır taraflarının muhafazası için yaklaşık 400 kişilik atlı muhafız birliği oluşturulmuştur. Ancak kalenin tamir faaliyetleri için muazzam bir çaba ve para gerekli olmuştur. Bunun yanı sıra saldırı süresince kullanılan barutun neredeyse tamamı bitmiştir. Bu durum para ve mühimmat desteğini zorunlu bir hale getirmiştir. Kaleyi kendi kuvvetleriyle koruyabileceklerine inanan Don Kazaklarının, Moskova'dan sadece maddi yardım talebinde buldukları gö-

19 Tihonov, *a.g.m.*, s.102-103.

20 BOA.MAD.d.6256

21 Bu hususta Osmanlı kaynaklarında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte Tihonov ve Kuts, bu sırada kalede 200 top, Kazakların elinde ise 90 top bulunduğu bahsediler. Bkz. Tihonov, *a.g.m.*, s.103; Kuts, *a.g.e.*, s.9.

22 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.136.

23 Tihonov, *a.g.m.*, s.103; Kuts, *a.g.e.*, s.9.

rılmektedir. Ancak Kazakların bir Osmanlı kalesini ele geçirmesi, Moskova'nın Osmanlı'ya karşı takip ettiği siyasete aykırı olması bakımından Kazakların bu işgalinin, Moskova'da olumlu bir hava estirmedeği de aşikardır²⁴. Burada Rus hükümetinin bir ikilem içinde olduğu söylenebilir. Zira Kazakların giriştiği Azak kuşatması öncesinde, Osmanlı ile ilişkilerini bozmak istemeyen Moskova hükümeti, böyle bir girişime müsaade etmemiş²⁵, ancak kuşatma her şeye rağmen başladıktan sonra da, Kazaklara maddi ve askeri olarak destek olmuştur. Bu destek Osmanlı Devleti tarafından da öğrenilmiştir²⁶. Bu bağlamda kuşatma öncesinde ve sonrasında Azak'ın işgalini olumlu karşılamayan Moskova'nın kuşatma sırasında Kazaklara yardımcı olması, sınırlarında devam eden Tatar akınlarının son bulması arzusundan kaynaklanmış olmalıdır. Öte yandan Kefe Beylerbeyi, Kazakların Azak'ı, Rusların izni ve isteğiyle işgal ettiklerini bildirmiş; ancak Osmanlı hükümeti, Rus çarının gönderdiği mektupta, Kazakların işgalinden habersiz olduklarına dair ettiği yeminlere itibar etmiş²⁷ ve İran Seferi ile meşgul olunan bu dönemde, Moskova ile olan dostluğu devam ettirmek istemiştir.

Azak Kalesi'ne İlk Kurtarma Teşebbüsü ve Osmanlı Donanması-Don Kazak Birliği Mücadelesi (1638)

Don Kazaklarının Azak'ı işgali sonrasında, Kırım Hanı, 1637 sonbaharında, işgalin sorumlusu olarak gördüğü Rus sınırına akınlar düzenlemiş; ancak az sayıda askerle düzenlenen bu akınlar, Moskova ve Azak üzerinde etkili olmamıştır.²⁸ Azak işgalini takip eden sene, Sultan IV. Murad Bağdad üzerine sefere çıkarken²⁹ Piyale Kethüda'nın donanma ile Karadeniz'e çıkmasını emretmiştir³⁰. Kırım Hanı Bahadır Giray Hanın ise Nogaylarla birlikte karadan Azak'a yönelmesi istenmiştir³¹.

Azak Kalesi'nin geri alınması için yapılan bu ilk kurtarma teşebbüsünde, sayısal olarak yeterli olmayan birliklerin kullanılması, hareketin, düşman gücünün keşfi mahiyetinde bir deneme olabileceğini düşündürmektedir. Azak'taki Kazaklar, büyük bir saldırıya karşı koymak için hazırlanırken 1638 Nisan'ında Bahadır Giray Han, Azak'a Nogay mirzalarından birini göndererek, teslim olmalarını istemiştir. Fakat Kazaklar, Azak şehrini hiçbir zaman geri vermeye-

24 Novoselyskiy, *a.g.e.*, s.283; Tihonov, *a.g.m.*, s.104.

25 Tihonov, *a.g.m.*, s.101; Çebotarev-Kazakova, *a.g.m.*, s.211.

26 Naîmâ, Kazakların, Moskova çarının yardımıyla Azak'ı, işgal ettiklerini söyler. Naîmâ, *a.g.e.*, s.857.

27 BOA, YB, 1/15

28 Novoselyskiy, *a.g.e.*, s.283-284; Tihonov, *a.g.m.*, s.104.

29 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, II. Selim'in Tahta Çıışından Karlofça Andlaşmasına Kadar*, C.III/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.200.

30 Naîmâ, *a.g.e.*, s.905; Buğra Atsız (haz.), *Vecihi Tarihi*, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2016, s.40; Piyale Kethüda, otuz iki adet tersane gemisi ile Karadeniz'e memur olmuştur. BOA. TS.MA.e.262.8.

31 Tihonov, *a.g.m.*, s.104.

Görüş

ceklerini, "...onu teslim etmemize imkan yoktur. Allah'tan bize Temrük, Taman, Kerç ve sizin Kefe'nizi vermesini de rica ediyoruz..." sözleriyle ifade etmişlerdir³². Bu cevap ile Kazaklar, Azak'tan kolayca vazgeçmeyeceklerini; ayrıca Temrük, Taman, Kerç ve Kefe'yi de ele geçirerek Karadeniz için daha büyük bir tehdit halini alma niyetinde olduklarını göstermiştir.

Sultan IV. Murad'ın, Karadeniz'e çıkmasını emrettiği Osmanlı donanması, 1638 yaz başlarında, Taman adasında Han Geçidi denilen yere varmıştır³³. Bahadır Giray Han, emrindeki askerlerle, kalenin durumunu öğrenmek için karadan Azak tarafına yönelmiştir. Piyale Kethüda ise, Han'dan haber gelene kadar beklemek üzere Kerç limanına geçmiştir. Bu sırada Kazaklar, elli üç adet şayka ile Kerç ve Taman'ı yağmalamak üzere Çoçka Burnu'na³⁴ gelmiş, ancak Osmanlı donanmasına ait gemileri fark edince kaçmıştır. Kazaklar Azak'a ulaştıktan sonra, Kırım Hanı'nın karadan geldiği haberini almıştır. Bu habere itimat etmeyen Kazaklar, Osmanlı donanmasının da geri döndüğünü düşünerek otuz adet şaykaya yaklaşık 1.700 Kazak yerleştirip Sinop Kalesi'ni ve çevresini vurma niyetiyle 26 Temmuz 1638'de Taman adası önünden geçerek Tuzla Burnu³⁵ denilen yere gelmiştir³⁶.

Bu haberi alan Osmanlı kuvvetleri, Karadeniz sahillerine verilmesi muhtemel zararın önünü almak için Azak Kalesi'nin muhasarasını erteleyip Kazakların üzerine gitmiş; Kazaklar ise karaya çıkıp kayıklarını denizin sığ tarafına dizmiştir. O sırada Azak Kalesi'ni kurtarmakla görevli Kefe Beylerbeyi Yusuf Paşa, Azak tarafına giderken bu Kazak taburuna rastlamış ve iki taraf arasında mücadele başlamıştır. Piyale Kethüda, Yusuf Paşa'ya yardımcı olmak üzere karadan 500 kadar tüfekli asker ve denizden kadırga sandalları ile saldırmıştır. Bu mücadele esnasında iki ateş arasında kalan yüzden fazla Kazak ölmüş, geri kalanlar şaykalarla Azak tarafına kaçmıştır. Piyale Kethüda, kaçan Kazaklar takip edip Çoçka Burnu'nda Kazak şaykalarına yaklaşmıştır. Bunun üzerine Kazaklar, sığ yerlere kaçmış; Osmanlı kadırgaları ise onların girdiği yere giremeyince sığ olan kısmın boğazını sıkıca kapatıp şaykaları topa tutmuştur. Bu defa Kazaklar, topların erişemeyeceği yerlere kaçmıştır. Ardından Piyale Kethüda, kara tarafına da toplar çıkarıp Kazakları köşeye sıkıştırmış, iki gün devam eden top atışları ile iki yüzden fazla Kazak öldürülmüştür³⁷.

32 Novoselyskiy, a.g.e., s.289.

33 Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, ilk Azak seferine 1639 senesi Mayıs sonunda çıktığını kaydeder. Ziya Yılmaz, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.1117.

34 Çuşka, Kerç Boğazı'nın kuzey kısmında yer alan uzun dar bir yarımadadır.

35 Tuzla Burnu, Kerç Boğazı'nın doğu kısmında, Taman adasından kuzey-batıya doğru uzanır.

36 Kâtip Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, (Haz. Zeynep Aycibin), C.I, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017, s.813; Kâtip Çelebi, *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfetü'l-Kibâr fi Eşfâri'l-Bihâr)*, (haz. İdris Bostan), Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007, s.134; Naîmâ, a.g.e., s.905; Atsız, a.g.e., s.40-41.

37 Kâtip Çelebi, *Fezleke...*s.813-814; Naîmâ, a.g.e., s.906; Atsız, a.g.e., s.40-41.

Kazaklar, ikinci gece Azak Denizi'ne çıkma niyetiyle Taman önündeki sığ yerlerden kaçıp daha önce Osmanlı donanmasından kurtuldukları Arhon Boğazı'na sığınmıştır. Bu boğaz, sığ bir mevki olup Osmanlı donanması yaklaşmadığından Piyale Kethüda, Kazakların kaçma ihtimali olan yerleri sıkıca kapatmış, yeniçeri, cebeci ve tımar erbabından 1.000'e yakın adamı karaya çıkarıp üç yerde siper kurmuştur. Bunun üzerine Kazaklar Arhon Boğazı'nın arkasında akan Kuban Nehri'ne girip oradan Azak Denizi'ne çıkmak istemiştir. Piyale Kethüda bu durumu öğrenince, Han'a ve Yusuf Paşa'ya mektup gönderip Arhon'un Temrük'e yakın yerlerini kapattırıştır. Ancak Kazak şaykalarının içinde yeterince zahire mevcut olduğundan uzun süre ablukaya direnebilecek durumdaydı. Osmanlı kadırgaları ise, şaykalara yeterince yaklaşmıyordu. Neticede ne kadar beklenirse beklensin şaykaların ele geçirilemeyeceği anlaşılmıştır. Bu durum üzerine Piyale Kethüda, karadaki siperleri bırakıp Kerç Boğazı'na dönmüş; buradaki on beş kadar tonbaz ve donanma gemileri arasındaki kırk kadar sandalla tekrar saldırıya geçmiştir. Kazak şaykalarının önünde bulunan dokuz adet Özi şaykası ile savaşıлып Kazaklar denize dökülmüş; 500'den fazlası esir alınmış ve kaçıp kurtulan Kazaklar denize akan çaya çekilmiştir. Beş adet şaykayı ele geçiren Piyale Kethüda ise Kerç Boğazı'ndaki donanmanın yanına dönmüştür³⁸.

Piyale Kethüda, yirmi kadar tonbazı, Kazaklardan alınan beş şayka ve sandalları alabildikleri kadar top ve askerle doldurup 15 Ağustos'ta tekrar Kazaklar üzerine gitmiştir. Bu hazırlıktan haberdar olan Kazaklar, kaçmaları mümkün olmadığından çay etrafında biten sazlığa sığınmıştır. Piyale Kethüda ise, büyük tonbazlarla çayın ağzını sıkıca kapatıp arkalarından sazlığa girmiş ve tüfenk menziline daha fazla yaklaşmıştır. Kazaklar, kurtulmanın mümkün olmadığını anlayınca 19 Ağustos'ta, Pişter Boğazı denilen yerde karaya çıkıp kaçmıştır. Geride kalan yirmi dört şayka alınıp karaya çıkan Kazakların da kimi öldürülüp kimi esir alınmış; 1.700 Kazaktan hiçbiri kurtulamamıştır. Birkaç yüz Kazağı, Han ve Yusuf Paşa almış, 252 nefer esir de padişah için ayrılmıştır. Nihayet Piyale Kethüda, otuz parça şayka ve esirlerle birlikte İstanbul'a dönmüştür³⁹. Osmanlı donanması, Kazaklara karşı giriştiği mücadelede başarılı olmasına karşın, Kırım birlikleri, Osmanlı birliklerinin yardımı olmadan Azak Kalesi'ni geri alamayacaklarını anlamıştır. Sultanın fermanı ile ve Nogay askerlerinin desteğiyle Ağustos ayında, Azak üzerine giden Bahadır Giray Han, Eylül ayında geri dönmek zorunda kalmıştır⁴⁰.

Osmanlı Devleti'nin Azak Seferi (1641)

1638 senesinde Azak Kalesi'ni Don Kazaklarının elinden kurtarmak üzere yapılan ilk teşebbüs, deniz mücadeleleriyle geçmiş ve kaleye doğrudan bir saldırı düzenlenmeden İstanbul'a dönmüştür. Karadan saldırı yapması ge-

38 Kâtip Çelebi, *Fezleke* s.814-815, Naîmâ, , a.g.e., s.906.

39 Kâtip Çelebi, *Fezleke* s.815; Naîmâ, a.g.e., s.907.

40 Novosleyskiy, a.g.e., s.289.

Görüş

reken Kırım Hanı ise, kaleyi tek başına kuşatmaya cesaret edememiştir. Osmanlı Devleti, 1640 ilkbaharında Azak'a sefer düzenlemeyi planlamış; fakat IV. Murad'ın ani ölümüyle sefer, 1641 ilkbaharına ertelenmiştir. Sefer hazırlıkları tamamlandıktan sonra 1641 senesi Mayıs'ında Azak tarafına hareket edilmiştir.

Sultan İbrahim, Azak kuşatması için büyük bir ordu toplamıştır. Vezir Hüseyin Paşa⁴¹, Silistre askeriyle; Kırım Hanı Bahadır Giray, Tatar askeriyle ve Kefe Paşası Yusuf Paşa ise, karadan, Azak Kalesi kuşatmasına katılmıştır⁴². Diğer taraftan kaptan-ı derya Siyavuş Paşa, tersâne-i âmire kethüdası Piyale Kethüda ve yeniçeri ağası Haydar Ağazade ile birlikte Karadeniz'e çıkıp Azak Kalesi'nin istihlası ile görevlendirilmiştir. Kapudan Siyavuş Paşa kumandasındaki filo Taman Kalesi önünden geçerek Balısıra Limanı'nda konaklamıştır⁴³. Bu limandan sonra deniz sığ olduğundan kadirga ve şayka gemilerinin Azak'a yaklaşması mümkün olmamış; bütün cebehâne ve hafif mühimmatlar, arabalarla Azak'a götürülmüştür. Ardından Osmanlı askerleri, Azak Kalesi siperlerine girip kaleyi kuşatmıştır. Kuşatma başladıktan sonra Anadolu tarafından çok sayıda eyalet askeri de Azak'a yardıma gelmiştir⁴⁴.

Azak Kalesi'nde 1641 başlarında yaklaşık 1.000 Kazak mevcuttur. Kazakların Azak'ı ilk ele geçirdikleri dönemde, 700 Zaporog Kazağı, kaleye yerleşmiş; 1640 yılında Kazaklar, kalenin kuşatılma ihtimaline karşı hazırlandıkları ve takviye kuvvetlere ihtiyaç duydukları dönemde ise 500 Zaporog Kazağı yardıma gelmiştir⁴⁵. Buna rağmen kaledeki asker sayısı savunma için yeterli değildir. Kazak askeri meclisinin emriyle, ilkbaharda kaleye tüm kasabalardan Kazaklar toplanmaya başlamış; Osmanlı askerlerinin görüldüğü güne kadar Azak'ta 5.000'den fazla Kazak ve 800 kadın toplanmıştır. Kazak kadınlar, erkeklerle birlikte kale savunmasında aktif rol almıştır. Bunun yanında Kazaklar arasında, savunmaya katılmak istemeyenler de olmuştur. Bazı Kazaklar, "Biz taş uğruna ölmek istemiyoruz" diyerek kuşatma altındaki Azak'a gitmeyi reddetmiştir. Bu sorunlara rağmen Don Kazakları, savunma için yeterli sayıda birlik toplamıştır⁴⁶.

7 Haziran 1641'de Silistre Beyi Hüseyin Paşa kumandasındaki Osmanlı-Tatar ordusu, Azak'a ulaşmıştır. İlk gece Don Nehri üzerinden gelen 10.000 Kazak ile mücadele edilmiş; ertesi sabah, nehir tarafından kaleye bir daha yardım gelmemesi için Don Nehri üzerinde bir karakol kurulmuştur. Kaleden yapılan top atışları nedeniyle Osmanlı ordusu, bir top menzili uzakta konaklamıştır. Ertesi sabah, Başkumandan Hüseyin Paşa, emrindeki askerler ve on iki balyemez topla saldırıya hazırlanmıştır. Aynı gün Kapudan Siyavuş Paşa,

41 Deli Hüseyin Paşa olarak anılan vezir, Mısır Beylerbeyi iken kapudan olup Azak üzerine serdar olmuştur. Ziya Yılmaz, *Şâ-zâde Tarihi (Metin ve Tahlil)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996, s.59.

42 Naîmâ, *a.g.e.*, C.IV, s.952.

43 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.136.

44 Evliyâ Çelebi'nin verdiği bu sayılar, abartılı görünmektedir. Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.137.

45 Novoselyskiy, *a.g.e.*, s.279.

46 Tihonov, *a.g.m.*, s.106.

deniz tarafından 100 firkate ile karaya asker çıkarıp metrise girmiş; firkateler ise, Don Nehri taraflarını muhafaza etmiştir. Kuzey tarafından Anadolu Beylerbeyi, eyalet askerleri, on oda yeniçeri ve sekiz balyemez topla; güney tarafından Karaman Beylerbeyi, altı oda yeniçeri ve altı balyemez topla; doğu tarafından Rumeli Beylerbeyi, on oda yeniçeri ve on balyemez topla; batı tarafından ise Silistre Beylerbeyi Kenan Paşa, on oda yeniçeri, bir oda cebeci, bir oda topçu ve on balyemez topla siperlere girip kuşatmaya hazırlanmıştır⁴⁷.

Osmanlılar, kaleye saldırmadan önce adet olduğu üzere Kazakları Osmanlı sultanının hizmetine girmeye davet etmiştir. Kazaklar, verdikleri cevapla kaleyi teslim etme gibi bir niyetlerinin olmadığını açıkça ifade etmişlerdir⁴⁸. Bu cevap üzerine gece başlayan savaş, sabaha kadar sürmüştür. Osmanlı askerleri, top atışlarıyla kale duvarları ve burçlara zarar verirken Kazaklar, yıkılan yerleri hemen onarmaya çalışmıştır. Yedi gün boyunca toplarla kale dövülüp yeni gedikler açılmıştır. Ardından Osmanlı askerleri, ani bir saldırı ile açılan gediklerden kaleye girmiş, ancak Kazaklar, bu askerler üzerine kurşun yağdırıp çoğunu öldürmüştür. Kurtulan askerler ve Kazaklar arasında üç gün boyunca göğüs göğüse çarpışmalar yaşanmış; nihayet Kazaklar, Osmanlı askerlerini geri püskürtmüştür⁴⁹.

Bu başarısız saldırı girişiminden sonra, yine savaşa devam edilmiş ve kale çevresindeki hendekler ele geçirilmiştir. Bu sırada kuşatma altındaki Kazaklara yardım için Don Nehri üzerinden 40 adet firkate ile 4.000 Kazak kaleye ulaşmaya çalışmış, ancak nehir üzerinde pusuda bekleyen Silistre Beylerbeyi Kenan Paşa, balyemez toplarla bu gemileri top atışına tutmuştur. Neticede gemiler batmış ve Kazaklar suya gömülmüş; karaya çıkabilenler ise esir alınmıştır. Kazaklar artık firkate ile yardım göndermekten vazgeçmiş; her gece 500-600 Kazak, Don Nehri'ne dalıp karanlık gecede binlerce gözcü arasından ağızlarında birer kamış ile nefes alarak yüzmüş ve Azak Kalesi'ne ulaşmıştır. Böylece birçok Kazak, kale savunmasına yardımcı olmak üzere gelmiştir. Kazaklar, bazı aletlerini, silahlarını ve mühimmatlarını da sığır tulumlarına koyup Don Nehri'ne batırmak suretiyle kaleye ulaştırmıştır. Bu durumu haber alan Osmanlı askerleri ise, nehir içine kazıklar çakarak nehri kapatmıştır. Nitekim Kazaklar yardımdan mahrum kalmış ama savaşıma devam etmiştir⁵⁰.

İlk saldırılar, Osmanlı birliklerine istenilen başarıyı getirmemiş, böylece Azak surları hizasında ve hatta onun da üstünde toprak metrisler inşa etmeye başlanmıştır. Ancak sürekli olarak devam eden Kazak saldırıları, metris yapımını bitirmelerini engellemiştir. Nihayet metris yapılırken, Don Kazakları bunun altına bir lağım kazmış ve havaya uçurmuştur. Bunun üzerine eskisinden biraz

47 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.138; Tihonov, *a.g.m.*, s.106-107.

48 Tihonov, *a.g.m.*, s.107.

49 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.139.

50 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.140-141; Tihonov, *a.g.m.*, s.108.

daha uzağa yeni bir metris yapılması emredilmiştir. Osmanlı topçuları, yapılan bu metristen 16 gün boyunca şehir surlarını ve binalarını bombalamıştır. Aynı zamanda Osmanlılar kaleye yaklaşık 17 lağım atmış, Kazaklar da karşı lağımlar atmıştır. Bu defa yeraltında başlayan mücadeleler, Osmanlı yenilgisiyle sona ermiştir. Don Kazakları, Osmanlıların attıkları lağımların yönlerini doğru bir şekilde belirleyip kendi attıkları lağımlara barut döşemek için zaman kazanmıştır⁵¹. Yeraltı patlamaları sadece Osmanlı yapılarını değil askerlerini de aciz bırakmıştır. Lağımlarda başarısız olunması üzerine serdar Hüseyin Paşa, şehri top ateşine tutmayı emretmiş ve neticede Azak'ta yangınlar başlamıştır. Osmanlı birlikleri top atışlarıyla kaleyi yerle bir etmiş, toplardan kaçan Kazaklar ise yeraltı sığınaklarına gizlenmiştir⁵².

Osmanlı kuşatması sırasında Kazakların uzun süre direnmeleri dikkat çekmektedir. Bu durum, Kazakların kale savunma tertibatının zayıf noktalarını bilmeleri ve bu kısımları sürekli takviye etmeleri ile sağlanmıştır⁵³.

Kuşatma başladıktan sonra, on bir gün içinde Osmanlı askerinin barutu tükenmiş; yirmi iki gün boyunca barut istemek üzere Kefe'ye ve İstanbul'a gönderilen adamların dönmeleri beklenmiştir. Veziriazam kuşatmanın kolay geçmeyeceğini hesaba katmış ve sonrasında da cephaneye sorunu yaşamamak için 3.000 kantar barut talep etmiş ancak merkez, 1.200 kantar barutu yeterli görmüştür. İstanbul'dan gönderilen barut, Azak'a ulaşana dek yaklaşık kırk gün daha geçmiştir⁵⁴.

Osmanlı askerlerinin barut temini hususunda sorun yaşadığı sırada Moskof çarınının 200.000 askerle geldiği yönünde, sadece düşman söylentisinden ibaret olan haber, Osmanlı askerleri arasında endişeye neden olmuştur. Bunun üzerine bütün vezirler ve vekiller önderliğinde bir toplantı yapılmıştır⁵⁵. Bu toplantıda, sert kış aylarının başlaması ile Azak Denizi'nin donacağı, Kasım ayından sonra askerlerin ve donanma gemilerinin burada kışlamasının mümkün olmadığı ve herhangi bir yerden yardım ve zahirenin gelemeyecek olması konuları üzerinde durulmuş; neticede Kenan Paşa ile Tersane Kethüdası Piyale Kethüda, tekrar saldırı düzenlenmesine karar vermiştir. Cebehâne-i âmireden 7.000 kılıç, 2.000 kalkan, 2.000 tüfenk, 5.000 yay, 40.000 ok, 6.000 mızrak, 5.000 el humbarası ve türlü türlü savaş aletlerine dair binlerce gereç, askerlere dağıtılmıştır. Sabah top ve tüfek atışlarıyla kaleye saldırı gerçekleşmiş ve Osmanlı askerleri Toprak Kale'ye kadar girip burçların üzerine sancakları dikmiştir. Bunun üzerine Kazaklar, Toprak Kale'yi terk edip yeraltı sığınaklarına saklanmıştır. Böylece Osmanlı birliklerinin büyük bir kısmı Toprak Kale'de toplanmıştır.

51 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.141.

52 Tihonov, *a.g.m.*, s.107-108.

53 Novoselyskiy, *a.g.e.*, s.303.

54 Naîmâ, *a.g.e.*, C.IV, s.952.

55 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.140-142.

Gazi

Akademik
Bakış

231

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

Ancak Kazaklar, kazdıkları lağımı patlatıp Osmanlı askerlerini havaya uçurup dağıtmıştır. Bunun üzerine geri kalan askerler Kazaklarla savaşımış; fakat takviye yardım gelmeyince geri çekilmişlerdir⁵⁶.

Bu son çarpışmada Osmanlı tarafında yeniçerilerden 700⁵⁷, diğer askerlerden 1.200 nefer şehit olmuştur. O gece Kazaklar, sabaha dek çalışıp kalenin yıkılan duvarlarını sağlamlaştırmıştır. Zeminden su çıkıncaya kadar büyük hendekler kazıp köşebentlere toplar koyup birçok pusu mazgalı inşa etmişlerdir. Bunu gören Osmanlı askerinin morali bozulmuş ama savaşa devam etmiştir. 20 Eylül'de son durumu görüşmek üzere yeniden toplanan Osmanlı askerleri, ganimet elde etmek üzere, Bahadır Giray Han'ın Moskova üzerine yağmaya gitmesine karar vermiş, böylece askerlerin moral bulması planlanmıştır. Ancak Bahadır Giray Han'ın sayısız ganimetle dönmesine rağmen Azak'ta kış mevsiminin sert geçmesinden korkuya düşülmüş ve yapılan son toplantıda "*Bu sene bu kalenin fethi mümkün değildir. Kış vakti geldi ve Moskof kralının toprakları yağmalanıp ganimetler ve esirler alındı. Moskof kralına haddi bildirildi*" diye bir arz hazırlanıp merkeze gönderilmiştir. Böylece kalenin fethinden ümidini kesen askerler, tüm araç ve gereçleri gemilere yerleştirip kuşatmayı kaldırmıştır⁵⁸. Halbuki Osmanlı paşaları, yaşanan sıkıntılara rağmen sultandan ferman gelene kadar çarpışmanın, hatta ilkbahara kadar beklemenin uygun olacağını belirtmiş; Kırım Hanı Bahadır Giray Han ise, gıda maddelerinin tükendiğini ileri sürerek emrindeki Tatar askerlerine Kırım'a dönmelerini emretmiştir. Osmanlı paşaları ise Kırım hanının bu hareketini sultana bildirdikten sonra Azak'tan ayrılmıştır⁵⁹.

Osmanlı-Tatar ordusu ve Don Kazakları yaklaşık üç ay devam eden bu kuşatma sırasında ağır kayıplar vermiştir. Osmanlı kara kuvvetlerinde 15.000, Tatar askerlerinden 7.000, Osmanlı donanmasında 3.000 nefer hayatını kaybetmiştir. Evliyâ Çelebi, bu kuşatma sırasında 12.000 askerin şehit, 10.000 askerin ise esir olduğunu ifade etmiştir⁶⁰. Kuşatmada, Kazaklar da ciddi zarar görmüştür. Yaklaşık 3.000 kişi ölmüş ve çoğu yaralanmıştır. Bu başarısız kuşatma deneyimi, Osmanlı tarafından moral bozucu bir etki yaratmışsa da Azak'a dönme girişimleri son bulmamış ve sultan bir sonraki sene düzenlenecek yeni bir saldırı için hazırlıkları başlatmıştır⁶¹.

56 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.143, Tihonov, *a.g.m.*, s.107.

57 1641 tarihli arşiv belgesinde, Azak imdadına gönderilen dergâh-ı âli yeniçerilerinden 458 neferin şehid olduğu kaydedilmiştir. BOA.D.YNÇ.d.33815

58 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, s.144-146.

59 Novoselyskiy, *a.g.e.*, s.305; Azak muhasarasından Kırım'a hasta olarak dönen Bahadır Giray Han ölmüş; hanlık Mehmed Giray'a ihsan olunup Azak Kalesi'nin fethi için hazır olması emredilmiştir. Atsız, *a.g.e.*, s.47.

60 Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürgon (Estergon), Ciğerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra-Venedik, Mostar, Kanije*, (Haz: Seyit Ali Kahraman), C.VI, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.703.

61 Tihonov, *a.g.m.*, s.109.

1641 Kuşatması Sonrasında Don Kazakları ve Azak'ın İstirdadı

Don Kazakları, yıpratıcı Osmanlı kuşatması sonrasında 1641-1642 kışını güçlüklerle atlattı; kalede yaşanan kıtlığın yanında Tatar korkusundan kalenin tamiriyle de ilgilenememişlerdir. Kazaklar, yiyeceksiz ve cephanesiz kalmış, pek çoğu dağılmış, kalanlar ise hastalanmış ya da yaralanmıştır⁶². Kazakların, Osmanlı'nın kuşatmayı tekrarlaması ihtimaline karşı tüm bu sorunları dikkate alması gerekmişti. Azak'ı ilk ele geçirdikleri dönemde, Ruslardan sadece maddi yardım talep edip silahlı kuvvet gönderilmesini istemeyen Kazaklar, yeni bir kuşatmayı kaldıracak durumda değildi. Bu nedenle 28 Ekim 1641'de Moskova'ya giden Ataman Naum Vasiliyev liderliğindeki Kazaklar, çardan Azak'ı kendi himayesine alıp kaleye bir garnizon yerleştirmesini talep etmiştir. İçinde buldukları zor şartlara rağmen Azak'a silahlı askerler ve voyvodalar gönderildiği takdirde Azak'ı sonuna kadar savunacaklarını belirtmişler ve 7 Şubat 1642'de bu isteklerini tekrarlamışlardır⁶³.

Kazakların gıda maddeleri ile barut ve mermi gibi ihtiyaçları Moskova hükümeti tarafından hemen temin edilmiştir. 25 Ocak'ta Moskova asilzadesi A. Jelyabujskiy ve memur A. Başmakov ile Azak'a 5.000 ruble, aynı yılın baharında da ataman Naum Vasilyev ile 2.000 ruble, 200 çuha, çok miktarda tahıl, 200 kova şarap, el silahları için 250 put (1 put=16 kg.) barut, ağır toplar için 50 put barut, 300 put kurşun gönderilmiştir. Ağır bir şekilde tahrip olan kalenin yeni bir kuşatmaya dayanabilmesi için Moskova'nın yardımlarının yanında büyük ölçekli bir tamirat görmesi gerekmektedir. Ancak 8 Mart 1642'de Moskova'ya geri dönen A. Jelyabujskiy ve A. Başmakov, Azak Kalesi'nden hiçbir şey kalmadığını, on bir kuleden ancak yarı yıkılmış durumda üç kulenin ve duvarlardan az bir kısmının sağlam kaldığını, Azak'ın Taş Kale ve Toprak Kale gibi kısımlarının da tamamen yıkıldığını ve bundan dolayı bir onarım yapmanın imkansız olduğunu bildirmiştir⁶⁴. Ortada tamire muhtaç bir kaleden ziyade, bir enkaz yığını vardır ve ancak yeni bir şehir inşa edildiği takdirde bölgenin savunması mümkün olacaktır.

Kazakların Moskova'dan rica ettikleri yardım talebi maddi olarak hemen karşılık bulmuşsa da askeri birlik gönderilmesi hususunda tereddüde neden olmuştur. Moskova'nın Azak'a birlik göndermesi, batıda yer alan tehdidi ortadan kaldırmadan Osmanlı ile savaşa girmesi anlamına geliyordu. Buna ek olarak, Azak'a gönderilecek Rus garnizonu ile Don Kazakları arasındaki ilişkiler muhtemelen iyi yönde gelişmeyecekti. Bu bakımdan Rus hükümeti, Azak'ın temsilcileriyle durumu iyice tartışmış ve konuyu daha ayrıntılı görüşmek için Boyar Duması'nı toplamıştır. Toplantıda, Azak garnizonunun en az 10.000 kişi

62 Bu sırada kalede 10.000 asker bulunduğunu belirten Evliyâ Çelebi, 1641 kuşatması sırasında 31.000 Kazak'ın öldüğünü ifade eder. Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C.II, s.150.

63 Tihonov, *a.g.m.*, s.109; Novoselyskiy, *a.g.e.*, s.324.

64 Novoselyskiy, *a.g.e.*, s.324.

Gazi

Akademik
Bakış

233

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

olması ve yıllık maaşlarının 100.000 rubleye ulaşması planlanmış; garnizon için 50.000 ruble değerinde ekmek, 50.000 ruble değerinde 20.000 put barut, 6.000 ruble değerinde 10.000 put kurşun, 15.000 ruble değerinde 6.000 silah ve toplamda 221.000 ruble harcama yapılması uygun görülmüştür. Böylesine önemli nakit para ihtiyacı göz önüne alındığında çar ve Boyar Duması, Zemskiy Sobor'u toplamaya karar vermiştir. 3 Ocak'ta toplanan Zemskiy Sobor'da Azak konusu görüşülmüş, gönderilecek garnizon için hesaplanan 221.000 ruble masrafın yanında kalenin onarımı, yedek birlikler ve Rus topraklarının güneyinde inşa edilen savunma sistemi için yapılacak harcamaların yüksek meblağlara ulaşacağı öngörülmüştür⁶⁵. Bu kısım, Azak'ın Rusya'ya bağlanması ile kaleye gönderilecek olan askeri birliğin neden olacağı maddi sonuçları teşkil ediyordu. Ancak Moskova hükümeti, konuyu sadece ekonomik değil askerî bakımından da ele alıyordu. Nitekim Kazakların otorite tanımayan insanlar olması kontrol altında tutulmalarının kolay olmayacağını gösteriyordu⁶⁶. Muhafaza ile görevli iki asker grubu (Moskova askerleri ve Don Kazakları) arasında tefrika çıkması mümkündü. Bu tarzda bir askerî çift başlılık yaşandığı takdirde savunma zaafa uğrar ve kale kolaylıkla kaybedilirdi. Nihayetinde tüm bu etkenlerin ışığında, Azak'ın Rusya'ya bağlanması hususunu tüm yönleriyle görüşen Zemskiy Sobor, menfi bir karar almak zorunda kalmıştır.

Don Kazaklarının yardım talebi doğrultusunda Moskova'da, Azak hususunda atılacak adımlar üzerine görüşmeler yapılırken Osmanlı Devleti, Azak Kalesi'nin zaptı için daha kapsamlı bir hazırlık içine girmiştir. 1642 Azak Seferi'ne Silistre valisi vezir Mehmed Paşa serdar tayin olunmuş⁶⁷, Tırhala sancağı alaybeyisi tüm askeri kuvvetleri ile Mehmed Paşa'ya katılmıştır. Aynı zamanda Rumeli'den, başka birlikler de sefere iştirak etmiş⁶⁸, Nogay mirzaları da Azak etrafında kalarak devlete hizmet etmeye devam etmiştir⁶⁹. Denizden ise, Tersane kethüdası Piyale Kethüda, bütün bostancılar ve kapıya çıkan 500 kadar yeniçeri ve diğer donanmadaki yeniçeriler ile beraber yola çıkmış; altı bölükten bir miktar sipahi ve sol gureba ağaları da sefere memur olmuş ve sefer için otuz sekiz adet çekdiri hazırlanmıştır⁷⁰. Bu arada sefer zahiresi için Rumeli'den arpa tedarik edilmiştir⁷¹.

1642 senesinde düzenlenmesi planlanan sefer için toplam 13.697.577 akçe masraf yapılmıştır⁷². Cebehâne mühimmatı için 3.432.884 akçe; tophâne

65 Novoselyskiy, *a.g.e.*, s.324-325; N. A. Mininkov, *Donskoe Kazaçestvo v Yepohu Pozdnego Srednevekoviya (Do 1671 g.)*, Rostov Üniversitesi Yayınları, Rostov-na-Donu 1998, p.310-311.

66 Tihonov, *a.g.m.*, s.109.

67 Atsız, *a.g.e.*, s.48.

68 BOA.MD.LXXXIX/5, 6

69 BOA.MD.LXXXIX/74

70 Naîmâ, *a.g.e.*, C.IV, s.955.

71 BOA.MD.LXXXIX/44

72 BOA.MAD.d.2021

mühimmatı için 1.723.213 akçe harcanmıştır. Ordu, cebeciyân ve topçuyân mühimmatı için alınan hil'atler, bayraklık taftalar ve in'amlar 532.480 akçe; meşk ve maslakların ücreti ise 53.000 akçedir. Bunların yanında serdar vezir Mehmed Paşa'ya harcamalar için 2.000.000 akçe gönderilmiştir⁷³.

1642 senesi ilkbaharında Sultanzade Mehmed Paşa, Azak üzerine serdar tayin edilip Kırım Hanı'nın da, Tatar askeriyile, Azak kuşatmasına hazırlanması emredilmiştir. Kırım Hanı, 87.000 Tatar askeri ile Kırım'dan çıkıp Or Kapı üzerinden Azak Kalesi'ne doğru hareket etmiştir⁷⁴.

Osmanlı hükümeti, Azak Kalesi'ne ikinci bir sefer için hazırlanmakla birlikte bu durumu diplomatik yollarla da çözmeye çalışmış; 22 Mart 1642'de, Rus çarına gönderilen mektupla, Kazaklara yapılan yardımın derhal kesilmesi ve Azak'ın boşaltılması istenmiştir. Bu istekler, 11 Mayıs'ta Moskova elçilik dairesine teslim edilen ikinci bir mektupla yinelenmiştir. Ancak bu ikinci mektuba ihtiyaç kalmamıştır. Zira 27 Nisan'da, Azak hususunda alınan karar, Kazak atamanına tebliğ edilmiş; *Azak'ın tam manasıyla yıkılmış olması, savunması için gönderilecek askerlerin barınacak bir yerlerinin dahi bulunmaması, Türk ve Kırımlıların Azak'ı kurtarmak için Azak'a ve Rusya topraklarına sefere hazırlanmaları, Azak'ın boşaltılmasını gerektiren sebepler olarak ileri sürülmüştür. Çarın fermanı, 30 Nisan 1642'de Don Kazaklarına gönderilmiş ve 28 Mayıs'ta Kazak askeri meclisinde ilan edilmiştir⁷⁵.*

Don Kazakları, çarın fermanı üzerine, Moskova'nın askeri desteği olmaksızın Azak'ın savunulamayacağını bilincinde olarak Osmanlı ve Tatar birlikleri tarafından tekrar kuşatılmadan önce kaleyi terk etmeye karar vermiş; kalede kalan top, tüfek ve diğer silahlarını gemilere yükleyip Don Nehri üzerinde bulunan Çerkezkirman, Horozkirman ve Tuzlakirman gibi Kazak kalelerine yerleşmişlerdir⁷⁶.

Osmanlı birlikleri, Kazakların kaleyi terk ettiğini, yolda haber almış; Azak'a ulaşıncaya kalede hiç kimsenin kalmadığı görülmüştür. Evliyâ Çelebi, kalenin durumunu "*insan namına tek bir canlı bulunmayıp kedi, köpek ve fare cinsinden bile bir iz yoktu*" şeklinde ifade etmiştir. Kale, saldırılar neticesinde tamamen harap olmuş, burç ve bedenlerinden ancak bir Ceneviz kulesi kalmıştır. Osmanlı birlikleri, düşmanın bir hilesi olma ihtimaline karşı üç gün bekleyip dördüncü gün kaleye girmiştir⁷⁷.

73 BOA.MAD.d.228

74 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C.II, s.149.

75 Novoselyskiy, *a.g.e.*, s.325; Tihonov, *a.g.m.*, s.109.

76 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C.II, s.150.

77 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C.II, s.150; Yılmaz, *Topçular Kâtibi...*, s.1165; Naîmâ, *a.g.e.*, C.IV, s.959.

Azak Kalesi'ndeki Kazakların firar ettikleri haberi İstanbul'da yayılınca⁷⁸, veziriazam, haberin doğruluğunu teyit etmek üzere Recep Ağa adlı kapıcıbaşısını Azak tarafına göndermiştir. Önce Kırım Hanı ile buluşup Tatar askerleri ile birlikte Azak'a giden Recep Ağa, kalenin yandığını görmüştür. Kaçan Kazaklar tarafından ateşe verilen kaledeki yangın söndürüldükten sonra Recep Ağa, yaklaşık 200 adam ile güvenilir bir kişiyi kalede bırakıp Azak'ın tekrar alındığı haberini İstanbul'a götürmüştür⁷⁹. Bu haber üzerine bazı şairler tarafından tarih düşürülmüştür. Bunlardan biri Derviş Sun'î'nin yazdığı "*Hele alındı Kazak'tan Azak suhûletle*" mısraıdır. Sadrazam ise, "*Azak fethi o kadar büyük fetih değildir ki anın şanına tarih söylene... Ama seni boş göndermeyelim*" diyerek 50 kuruş vermiştir⁸⁰. Bu konuda bir diğer tarih ise, Sipâhî tarafından düşürülmüştür: *Feth-i Azak'la şâd oldu dünyâ* (1052/1642)⁸¹.

Azak Kalesi ele geçirildikten sonra Kefe Beylerbeyi İslam Paşa, tamir ve muhafazasına memur olmuştur⁸². Kale tamir edilip onarıldıktan sonra eskiden olduğu gibi Kefe eyaletinde sancakbeyi tahtı olup iki tuğ ile beylerbeyi paşa, muhafız olarak kalmıştır. Kale muhafazası için yirmi adet yeniçeri odasıyla bir ağa, altı topçu odasıyla topçubaşı, on oda cebeciyle cebeci başı ve 7.000 Tatar askeri kaleye yerleştirilmiştir. Aynı zamanda yedi sancakbeyi ve on iki alaybeyi ile muhafazacı 26.000 asker konulmuştur. Kale içinde 70 balyemez, 40 kolomborna ve 300 şahî top, hendek kenarlarına konulup gece-gündüz kalenin inşasının tamamlanmasına gayret edilmiştir. Neticede tamir faaliyetleri için işçilere, ustalara ve diğer araç-gereçler ile ihtiyaçlara toplam 5.000 kese altın harcanmıştır. Kale inşası tamamlandıktan sonra içinde yer yer evler bina olunurken serdar Mehmed Paşa, İstanbul'a; diğer askerler de yerlerine dönmüştür⁸³. Kefe Beylerbeyi İslam Paşa kalede kalıp yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı ve diğer neferattan yeterli miktarda asker ile zahire ve mühimmat konulmasını sağlamıştır⁸⁴. Osmanlı Devleti, Azak Kalesi'nin Don Kazaklarının elinden alınması hususunda sorun yaşayacağını tahmin etmemiştir. Ancak yaklaşık beş yıl süresince kale Osmanlı hakimiyetinden çıkmış, ilk olarak serdar vezir Deli Hüseyin Paşa kaleyi almakla görevlendirilmiş; o başarısız olunca Sultanzade Mehmed Paşa Azak üzerine gönderilmiş; bu sefer öncesinde Kazaklar, kaçarak kaleyi terk etmiştir⁸⁵.

Görüş

Akademik
Bakış
236
Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

- 78 Don Kazakları Osmanlı'nın tekrar üzerlerine geldiğini haber alınca, askerinin hücumundan korkup perişan bir halde nereye gideceklerini bilemediler. Bkz. Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-zâde Tarihi*, (haz. Vahid Çubuk), C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.554.
- 79 Naîmâ, *a.g.e.*, C.IV, s.959; Kâtip Çelebi, *Fezleke...*, s.835.
- 80 Naîmâ, *a.g.e.*, C.IV, s.959.
- 81 Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, (haz. Fahri Ç. Derin, Vahid Çubuk), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s.32.
- 82 Naîmâ, *a.g.e.*, C.IV, s.959; Yılmaz, *Topçular Kâtibi...*, s.1165.
- 83 Evliyâ Çelebi, *a.g.e.*, C.II, s.151.
- 84 Yılmaz, *Topçular Kâtibi...*, s.1166; Bir sonraki sene, kalede 105 nefer mustahfızan, 200 nefer beşlüyan ve 150 nefer azaban bulunduğu görülmektedir. BOA.MAD.d.5695, ss.4-23.
- 85 Bu bakımdan halk arasında "*Hüseyin Paşa Azak'ta cenk etti, Mehmet Paşa cenksiz fethetti*" denmiştir.

Azak'taki kısa süreli varlıklarına rağmen Don Kazaklarının bu başarıları, tarihsel açıdan önemli bir yere sahiptir. Don Kazaklarının zaferle sonuçlanan Azak saldırısı, büyük Osmanlı Devleti'nin ve Kırım Hanlığının gücüne olan inancı zayıflatmıştır. Kazakların Azak'a hakim oldukları bu dönemde Ruslar, güney sınırlarında on sekiz yeni şehir inşa etmiş ve Tatar süvarilerinin yolunu kapatan Belgorod savunma hattının inşasını tamamlamıştır⁸⁶.

Sonuç

XVII. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyinde yer alan topraklarını ciddi olarak tehdit edebilecek güçte bir devlet bulunmamaktaydı. Ancak bu dönemde İstanbul yakınlarına kadar ulaşan Kazak akınları Osmanlı Devleti'ni büyük ölçüde rahatsız etmekteydi. Bu akınlardan etkilenen bölgeler arasında yer alan Azak Kalesi, Osmanlı garnizonu ile Kırım ve Nogay Tatarları tarafından korunuyordu. Ancak 1637 senesine gelindiğinde Azak, dönemin şartları nedeniyle askeri destekten mahrum kalmıştı. Bu bakımdan sürekli Moskova'dan mühimmat desteği alan Don Kazaklarının kuşatması karşısında kale uzun süre direnememişti.

Azak Kalesi'nin kaybı, Kazakların Karadeniz'e yönelik düzenleyecekleri akınların önünü açmış; bu bakımdan Kazaklar önemli bir askeri üs elde etmişlerdir. Osmanlı Devleti, bir yandan İran seferleri ile meşgul olurken diğer yandan Karadeniz güvenliği için kilit bir noktada olan Azak'ı geri almak için hem askeri hem diplomatik adımlar atmıştır. İlk deneme deniz savaşları ile geçmiş; kale kuşatması gerçekleşmemiştir. Bir sonraki kuşatma girişimi ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın önemli nedenlerinden biri, kalenin tam anlamıyla abluka altına alınamamış olmasıydı. Don Kazakları, devamlı surette kuşatmanın zayıf noktalarını bulup kaleye asker ve mühimmat yerleştirmeyi başarmışlar; kalenin uzun süre direniş göstermesini sağlamışlardır. Kazaklar için gerekli desteğin, kısa sürede kaleye ulaşmasında, kalenin konumu da etkili olmuştur. Zira Azak, Rus sınırının yanında Kazakların diğer askeri üslerine de oldukça yakındı. Osmanlı Devleti'nin Azak üzerinde gönderdiği birliğin ise ihtiyaç halinde mühimmat desteği alması bir aydan fazla bir zaman alıyordu. Bunun yanı sıra Osmanlı merkezi, Don Kazaklarının gücünü hafife almış ve uzun süre direnemeyeceklerini düşünmüş olmalı ki, kuşatma için ihtiyaç duyulandan daha az miktarda mühimmat göndermiştir. Neticede başarılı bir kuşatmanın temel unsurlarından olan mühimmat ve asker desteği, 1641 kuşatmasında, Osmanlı birliklerinin zaafa uğradığı hususlar olmuştur.

Azak Kalesi'ni ele geçirmede kararlı olan Osmanlı Devleti, son yaptığı sefer hazırlığına daha fazla önem göstermiş; bu defa işi şansa bırakmak

Bkz. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), C.I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.228.

86 Tihonov, *a.g.m.*, s.109.

Gazi

Akademik
Bakış

237

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

istememiştir. Ancak bu kez Don Kazaklarının kaleyi önceden terk etmesi ile Osmanlı askerleri herhangi bir mücadeleye girmeden kolaylıkla kaleye yerleşmiştir. Böylece Azak Kalesi'ne yeniden hakim olan Osmanlı Devleti, önemli bir sınır kalesine dönüştüğünü fark ettiği kaleyi yeniden inşa etmiş ve takip eden dönemde kaleye yönelik saldırıları engellemek üzere Don Nehri üzerine ilave tahkimatlar yapmıştır. Kalenin Kazaklardan alındığı bu seferde, Osmanlı Devleti'nin büyük bir askeri başarısından bahsetmenin mümkün olmadığı açıktır. Nitekim Osmanlı sadrazamı da “*Azak fethi o kadar büyük fetih değildir*” diyerek kalenin ele geçirilmesinde askeri bir başarının bulunmadığını vurgulamaktadır.

Don Kazaklarının kısa süreli Azak hakimiyeti, Osmanlı Devleti'nin Azak çevresinin güvenliğine önem göstermesine vesile olmuştur. Osmanlı topraklarının kuzeydoğu ucunda hala güçlü bir devlet bulunmamakla birlikte kimi zaman önemsiz gibi görünen akınların tahmin edilemeyen sonuçları karşısında hazırlıklı olunması gerektiğinin farkına varılmıştır. Azak Kalesi'ne hakim olmanın getireceği mali ve askeri yükümlülüğü ayrıntılı olarak inceleyen Rusların vardıkları sonuç göz önüne alındığında, Azak'a hakim olmak için sürekli zahire, mühimmat ve nakid desteğinin yanında güvenilir ve sağlam bir garnizonun bulunmasının gerekli olduğu açıktır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi [=BOA]

Mühimme Defterleri [=MD], nr.27, 58, 89

Maliyeden Müdevver Defterler [=MAD.d], nr.228, 2021, 5695, 6256

Yabancı Arşivler [=YB], nr.1/15

Bab-ı Defteri Yeniçeri Kalemi Defterleri [=D.YNÇ.d], nr.33815

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı [=TS.MA.e], nr.262.8

Yayınlanmış Eserler

ATSIZ, Buğra (haz.), *Vecihi Tarihi*, Post Yayın Dağıtım, İstanbul 2016.

BAŞER, Alper, “Bucak Tatarları (1150-1700)”, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

ÇEBOTAREV, B. V.-L. M. Kazakova, “Azov-Gorod Krepkiy”, Voprosı İstorii, Sayı:8, Moskova, Ağustos 1967, s.210-214.

EVLİYÂ ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), C.1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

EVLİYÂ ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, (haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), C.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Gözy

EVLİYÂ ÇELEBİ, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Podgoriçe, İştib, Vidin, Peçoy, Budin, Üstürgon (Estergon), Cığerdelen, Macaristan, Öziçe, Taşlıca, Dobra-Venedik, Mostar, Kanije*, (haz. Seyit Ali Kahraman), C.6, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.

HAFIZ HÜSEYİN AYWANSARÂYÎ, *Mecmuâ-i Tevârih*, (haz. Fahri Ç. Derin, Vahid Çubuk), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985.

İNALCIK, Halil, "Karadeniz'de Kazaklar ve Rusya: İstanbul Boğazı Tehlikede", *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s.199-206.

KÂTİP ÇELEBİ, *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan (Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr)*, (haz. İdris Bostan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

KÂTİP ÇELEBİ, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, (haz. Zeynep Ayçibin), C.I, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

KUTS, O. Yu., *Azovskoye Osadnoye Sideniye 1641 goda – Oborona Donskimi Kazakimi Kreposti Azov*, Rus Şövalyeleri Vakfı, Moskova 2016.

MİNİNKOV, N. A., *Donskoe Kazaçestvo v Yepohu Pozdnego Srednevekoviya (Do 1671 g.)*, Rostov Üniversitesi Yayınları, Rostov-na-Donu 1998.

NAİMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, Cilt:III, (haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

NAİMÂ MUSTAFA EFENDİ, *Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, Cilt:IV, (haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

NOVOSELTSEV, A.P., "XV. Yüzyıl ile XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, 12-14 Aralık 1992, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s.73-78.

NOVOSELYSKIY, A. A., *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devleti'nin Tatarlarla Mücadelesi*, (çev. Kemal Ortaylı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

ÖZTÜRK, Yücel, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2004.

SOLAK-ZÂDE Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-zâde Tarihi*, (haz. Vahid Çubuk), C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.

TİHONOV, A. Yu., "Azovskoye Sideniye", *Voprosı İstorii*, 8, 1970, s.99-110.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, II. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karşofça Andlaşmasına Kadar*, C.III/I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi, XVI. Yüzyıl Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar*, C.III/II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

Gazi

Akademik
Bakış

239

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020

YILMAZER, Ziya, *İsâ-zâde Tarihi (Metin ve Tahlil)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996.

YILMAZER, Ziya, *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, C.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

YÜKSEL, Sinan, "Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/49, 2011, s.205-218.

Extended Abstract

The raids of the Don Cossacks in and around Azov began to manifest itself in the second half of the sixteenth century. During these raids, Don Cossacks also attacked the Azov Fortress. The attacks of Don Cossacks on the Crimean Khanate and the Ottoman lands, which received financial support from the Russian government, left Russia in a difficult position against the Ottoman Empire and the Crimean Khanate. The Ottoman Empire and the Crimean Khanate held Moscow responsible for the movements of the Don Cossacks, and complaints about the Cossack raids were made to the Russian government. On the other hand, Moscow said that the Don Cossacks acted on their own and that the Don Cossacks were responsible.

During this period, Tatars even organized raids on Russian lands with big and small troops. The Don Cossacks, who supported the Moscow government in ensuring Russian border security, thought that the Tatar raids were initiated by the Azov Tatars and that it was not possible to defeat the Nogais without conquering Azov. They believed that if they took Azov, the Nogais would be subordinate to them, and even the Crimea would be under the tsar's command. The Cossacks began preparations to take Azov. The Tsar Mikhail Romanov's government, which did not want to disrupt its relations with the Ottomans, did not allow the Cossacks to take Azov. In this respect, Don Cossacks did not tell Moscow about their plans about Azov.

In January 1637, the Cossacks decided to organize a campaign on Azov in the military council. Meanwhile, Azov was generally deprived of military support due to the conditions of the period. The Don Cossacks moved to Azov under the leadership of Mikhail Ivanov, nicknamed Tatar and besieged the castle on 21 April 1637. The Don Cossacks, which continued to besiege with the support of ammunition from Moscow, managed to enter the castle on 18 June.

The loss of the Azov Fortress paved the way for the invasion of the Cossacks towards the Black Sea. In this regard, the Don Cossacks acquired an important military base. While the Ottoman Empire was busy with Iranian campaigns, it took both military and diplomatic steps to take back Azov, which is a key point in Black Sea security. The first trial was passed with sea battles; the siege of the fortress could not be realized. The next siege attempt failed. One of the main reasons for this failure is undoubtedly the Don Cossacks defending

Göz

the fortress well. The Don Cossacks consistently managed to find the weak points of the siege and place soldiers and ammunition in the fortress. Thus, the Azov resisted the Ottoman siege for a long time.

Ottoman Empire, which determined to seize Azov, paid more attention to the preparation of the last campaign. This time he did not want to leave the capture to chance. However, this time, the Don Cossacks left the Azov in advance, the Ottoman soldiers easily settled in the castle without any struggle. Thus, the Ottoman Empire which realized that the Azov transformed into an important border fortress, rebuilt the Azov Fortress. In the following period, he made additional fortifications on the Don River to prevent the attacks on the fortress.

The short-term Azov rule of the Don Cossacks enabled the Ottomans to attach importance to the security of the Azov environment. Although there is still no strong state at the northeastern end of the Ottoman lands, it has been realized that sometimes there should be preparations against the unpredictable consequences of the seemingly insignificant raids.

Gazi

Akademik
Bakış

241

Cilt 14
Sayı 27
Kış 2020